

LUND UNIVERSITY

Jesuiterna och den nordiska konversionsrörelsen

Werner, Yvonne Maria

Published in:

Signum: Katolsk orientering om kyrka, kultur, samhälle

2017

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Werner, Y. M. (2017). Jesuiterna och den nordiska konversionsrörelsen. *Signum: Katolsk orientering om kyrka, kultur, samhälle*, 13-17.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

klart går i arv är något som många kyrkor i västvärlden i dag mycket smärtsamt upplever. Kanske är konvertiterna framtidens troende. Deras tro och kyrkotillhörighet är inte följderna av en slumpmässig biografisk

konstellation. Konvertiterna har erfarenhet. De har prövat och vägt, kanske också själva blivit prövade och vägda. Eftersom de har måst kämpa sig fram till tron är deras tro motståndskraftig och luttrad.

Jesuiterna och den nordiska konversionsrörelsen

av YVONNE MARIA WERNER

I februari 1896 upptogs den unge danske författaren Johannes Jørgensen i den katolska kyrkan. I sin självbiografi *Mit Livs Legende* gör han en ingående redogörelse för sin väg till den katolska kyrkan. Upptagningen skedde i Jesu Hjärta kyrka i Köpenhamn, som var centrum för jesuiternas verksamhet i den danska huvudstaden. Jesuiterna var mycket populära som själsörjare och biktfäder. För många katoliker och presumtiva konvertiter framstod de som de främsta exponenterna för den auktoritet, trygghet och stabilitet som vid denna tid förknippades med den katolska kyrkan. Jørgensen, som hade undervisats i den katolska tron av jesuitpatern Augustin Brinkmann, tog i sin redogörelse för konversionsprocessen fasta på just detta. Han framhåller hur Brinkmann kort och koncist redde ut alla de teologiska och existentiella problem som han så länge brottats med. Men, framhåller Jørgensen, ”bedre end alle Argumenter virkede han selv som Bevis for den katolske Tro”.¹

En liknande erfarenhet gjorde också den dansk-svenska författarinnan Helena Nyblom, som i maj 1895 upptogs i den katolska gemenskapen i den jesuitledda S:ta Eugeniakyrkan i Stockholm och som liksom Jørgensen gav offentlighet åt sina konversionsupplevelser. Undervisningen i den katolska

tron mottog hon av jesuitpatern Ernst Lieber, som var kyrkoherde i S:ta Eugenia och superior för jesuiterna i Stockholm. I sin redogörelse prisar hon den katolska kyrkans ”välgörande” auktoritet och stränga moral-lära och lyfter fram helgonens exempel och kyrkans liturgi och konst, som hon ser som avspeglningar av Guds godhet och härlighet.²

De jesuiter som var stationerade i de nordiska länderna tillhörde den tyska jesuitprovinsen, vilken etablerade sig där som en följd av konflikten mellan katolska kyrkan och statsmakten i Tyskland på 1870-talet. I liberala och protestantiska kretsar sågs Jesuitorden som ett hot mot den nationella säkerheten. Hos oss i Norden betraktades jesuiterna av tradition som själva sinnebild för den ”katolska faran” och för allt det onda som av hävd förknippades med katolicismen; i Norge fanns ett i författningen förankrat förbud mot Jesuitorden. Men trots det var det just jesuiterna som drog till sig flest konvertiter, och ”jesuitförsamlingarna” fungerade som dragplåster för intresserade protestanter.³

Vad var förklaringen till detta? Hur såg man på konversioner i den katolska kyrkan vid denna tid? Och hur reflekteras detta i de rapporter och brev som skrevs av de i Skandinavien verksamma jesuiterna? Dessa frågor står i fokus för min artikel.⁴ Innan jag

går närmare in på dem behövs dock litet bakgrundsfakta.

Katolsk mission och konversion

Det var först med den teologiska nyorienteringen i samband med Andra Vatikankonciliet på 1960-talet som den katolska kyrkan accepterade ekumenisk samverkan som ett medel att nå kristen enhet. Fram till dess hade det katolska läroämbetet starkt betonat den katolska kyrkans anspråk på att ensam vara Kristi sanna kyrka. Detta gjorde att även formellt kristna men icke-katolska områden betraktades som missionsfält. En konsekvens av detta synsätt var att en katolsk konversion inte – som fallet är i dag – bara var ett uttryck för personlig tro utan också innebar ett avståndstagande från det religiösa samfund konvertiten dittills tillhört, vilket markerades genom en formell avsvärjelse i samband med upptagningsceremonin. Detta gav den katolska konversionsrörelsen en utmanande karaktär, vilket förklarar de skarpa reaktioner den katolska verksamheten ibland framkallade från protestantiskt håll.

Men den katolska missionsverksamheten var inte desto mindre framgångsrik, och från mitten av 1800-talet och framåt sökte sig en ständigt växande ström av konvertiter till den katolska kyrkan. Missionen riktades också mot Skandinavien, där man i skydd av den liberaliserade religionslagstiftningen kunde bygga upp ett nät av församlingar och missionsstationer med skolor, sjukhus och andra sociala inrättningar. Organisatoriskt var de skandinaviska länderna så kallade apostoliska vikariat, som leddes av apostoliska vikarier och var underställda den romerska missionskongregationen, Propaganda Fidei.⁵

Under 1800-talets lopp förstärktes den katolska kyrkans ställning i Europa. Denna utveckling var delvis en konsekvens av den ultramontana väckelsen, en rörelse som fått sitt namn av sin anknytning till påvemakten "bortom bergen" (*ultra montanus*) och som gav katolicismen en markerat konfes-

sionell inriktning. Den katolska konfessionalismen kom att tjäna som bas för en religiöst präglad världsåskådning, och i den nu formulerade katolska socialläran framträdde den katolska konfessionsstaten som det hägrande slutmålet. Som ett led i dessa strävanden bildades starka katolska lekmanarörelser och politiska partier. Denna utveckling, vilken på många håll ledde till konflikter (kulturkamp) med statsmakten, gick hand i hand med en aktivering av den folkliga religiositeten, vilket tog sig uttryck i ett uppsving för vallfartsväsendet, Mariafromheten och andra traditionellt katolska kultformer.

Den katolska verksamheten i de nordiska länderna var inriktad på att utveckla en katolsk miljö på nordisk grund som ett första steg mot de nordiska ländernas rekatalisering. Många konverterade, och de katolska församlingarna bestod till stor del av nordiska konvertiter, medan prästerna och ordensfolket huvudsakligen kom från det katolska utlandet. Bland dessa konvertiter fanns författare och andra företrädare för den borgerliga eliten. Men de flesta konvertiterna kom från samhällets lägre skikt. Särskilt framgångsrik var den katolska missionen i Danmark, där det sedan 1849 rådde i det närmaste total religionsfrihet. I Sverige och Norge infördes vid samma tid så kallade dissenterlagar, vilka medgav de "främmande" religionssamfunden vissa rättigheter men ingen fullständig religionsfrihet. Det var först på 1950-talet som dessa båda länder fick moderna religionsfrihetslagar.

Jesuitorden representerade under andra halvan av 1800-talet i särskilt hög grad den ultramontana konfessionalismen. Detta var bakgrunden till den fientlighet som på många håll gjorde sig gällande mot orden, och i flera länder infördes lagar som förbjöd jesuiterna att verka i landet. Så var exempelvis fallet med det nygrundade Tyska riket. Men trots dessa förföljelser ökade antalet medlemmar stadigt och uppgick i början av 1870-talet till mer än tiotusen. När verksamheten förbjöds i ett land flyttade man över

till ett annat. Samtidigt ökade också jesuiternas engagemang i missionsländerna, dit också de nordiska länderna räknades.

Att jesuiterna kom att etablera sig i Skandinavien var en konsekvens av kulturkampen i Tyskland. Genom en lag från 1872 förbjöds orden och tvingades uppge alla sina etablissemang i landet. De landsflyktiga tyska jesuiterna upprättade nya verksamheter runt om i bland annat Nederländerna, Storbritannien och Österrike samt i Danmark och Sverige. Redan hösten 1872 kom de första jesuiterna till Danmark, och följande år invigdes en första "jesuitkyrka" i Ordrup utanför Köpenhamn. Samtidigt öppnades en gymnasieskola med internat, Sankt Andreaskollegiet, som kom att fungera som ett viktigt centrum för den katolska missionen i Norden. Fram till nedläggningen 1920, vilken sammanhänger med att den tyska jesuitorden nu fick möjlighet att återuppta sin verksamhet i hemlandet, kom mer än 200 jesuiter att under längre eller kortare perioder arbeta vid kollegiet i Ordrup. Verksamheten expanderade snart till Köpenhamn och Århus, där jesuitfäderna öppnade skolor och lät bygga egna kyrkor. Under 1880-talet övertog den tyska Jesuitorden själavårdsansvaret för S:ta Eugeniakyrkan i Stockholm och för de katolska församlingarna i Göteborg och Gävle. Tanken var att en stor jesuitkyrka med tillhörande kollegium skulle uppföras även i Stockholm, men dessa planer kom av olika anledningar aldrig att realiseras.

Jesuitiska konversionsdiskurser

Den manliga ungdomens fostran spelade en viktig roll i jesuiternas nordiska apostolat och skulle enligt ordens traditioner och ordensgeneralernas instruktioner framför allt fokusera på männen. Detta till trots var majoriteten av de konvertiter som jesuiterna efter undervisning upptog i kyrkan kvinnor. Men i de redogörelser för enskilda konversioner som ges i jesuitfädernas på latin skrivna verksamhetsberättelser (*litterae annuae*), ligger fokus på männen.

Dessa konversionsskildringar handlar påfallande ofta om män som efter svåra inre kval, ibland beledsagade av sjukdomar, funnit vägen till eller tillbaka till den katolska tron. Även de yttre svårigheter tas upp som konvertiterna hade att övervinna, som exempelvis obehaget inför tanken på den generalbikt som föregick upptagningen i kyrkan eller rädsla för omgivningens reaktioner. Liknande perspektiv finner man också i den danska *Jesu-Hjertes-Budbringer*, en jesuitisk tidskrift som gavs ut på många språk. Här ligger fokus dock mer på den religiösa omvändelsen till ett renare, frommare och sedligare liv. I båda fallen framhålls betydelsen av religiösa dygder kopplade till andaktsutövning, mässdeltagande och mottagande av sakramenten.

En egenhet som flera av de i Norden verk samma prästerna tog upp i sina rapporter var att det sällan var teologiska och filosofiska funderingar som förde till konversion utan snarare känslomässiga överväganden och personliga erfarenheter. Jesuitpatern, Ansgar Meyer, som först varit stationerad vid jesuitkollegiet i Ordrup och som efter dess stängning 1920 förflyttats till Eugeniakyrkan i Stockholm, framhöll i ett memorandum till sin provinsial från januari 1929 att det inte i första hand var de stora filosofiska existensfrågorna som fick människor i Norden att söka sig till den katolska kyrkan utan snarare den kraft, frid och trygghet som den förmedlade.

Gudstjänsten betraktades som det främsta redskapet för att vinna konvertiter. Fram till den liturgireform som följde i Andra Vatikankonciliet på 1960-talet hade den katolska gudstjänsten en utpräglat sakral och ceremoniell karaktär, vilket framträdde särskilt tydligt på de stora kyrkliga festerna. Mest glansfulla var gudstjänsterna i jesuiternas kyrkor, vilka därför drog till sig många protestantiska besökare och fungerade som ett dragplåster för presumtiva konvertiter. Jesuiterna lade ner stor omsorg på att gestalta liturgin så högtidligt och formfulländat som möjligt, och i de latinska års-

berättelserna ges ingående skildringar av gudstjänstliv och större liturgiska evenemang.

Denna fokusering på liturgin kommer även till uttryck i den enkät om konversionsorsaker som jesuiterna i S:ta Eugenia i Stockholm anordnade 1929. Två av de tre frågorna gällde mötet med den katolska liturgin och dess betydelse för konversionen, medan den tredje tog sikte på vad som varit den ”bestämmande, bärande tanken” för beslutet att bli katolik. I flera av de 38 svaren har många lyft fram den högtidliga och andaktsfulla stämningen vid gudstjänsterna och den katolska liturgins estetiska kvaliteter samt det rika katolska andaktslivet. Men som den avgörande faktorn i konversionsprocessen anges det katolska lärosystemets fasthet, oföränderlighet och enhetlighet, vilken kontrasteras mot den splittring och oenighet som man menade rådde på protestantiskt håll.⁶

Liknande resultat gav den enkätundersökning om katolska konversioner som anordnades i Danmark. Denna enkät, som fick ett sextiotial svar som publicerades i *Nordisk Ugeblad* 1920, innehöll fyra frågor som tog sikte på vad som väckt intresse för den katolska kyrkan, vilka böcker som haft betydelse för konversionsprocessen, vilka hinder som mött samt vad som fått konvertiten att ta avstånd från protestantismen. I svaren betonas den katolska auktoritetsprincipen och dess konsekvenser i form av en strikt hierarkisk ordning, ett fast och enhetligt lärosystem och en klart formulerad morallära samt avsaknaden av dessa faktorer hos de protestantiska samfundet. Både i den svenska och den danska enkäten framträder vidare en strävan efter klara levnadsregler och en markering mot den moderna tidens subjektivism, värderelativism och förnekelse av andliga värden; i vissa fall lyfts även katolicismens politiska dimension fram.

Samma mönster återfinns även i de litterära konversionsberättelser som nordiska katoliker publicerade under 1900-talets

första hälft; flera av författarna hade konverterat hos jesuiterna.⁷ Dessa konversions-skildringar kom, vilket framträder särskilt tydligt i de danska enkätsvaren, att fungera som inspiration för andra konvertiter. I särskilt hög grad gällde detta för Jørgensens konversionsskildring, som fram till seklets mitt kom att tjäna som en nordisk modell för hur en katolsk konversion borde gå till. Författaren Gunnel Vallquist tillskriver den ”en allmängiltighet, som gör att många av oss kan känna igen sig åtminstone i mycket av den”.⁸

Det som framför allt kännetecknar Jørgensens och andra nordbors konversionsberättelser från denna tid är sökandet efter auktoritet, fasthet och höga moraliska ideal.⁹ Konversionen framställs som en process som leder till insikt om att den katolska kyrkan är den enda sanna kyrkan och till ett avståndstagande såväl från den sekulära samtidskulturen som från det samfund man dittills tillhört. Detta var typiskt för den ultramontana eran och återspeglar den teologiska diskurs som var förhärskande vid denna tid. Prästerna gick grundligt till väga i sin undervisning, som inte bara var en introduktion i den katolska tros läran utan också en inskolning i den katolska livsformen och de regler och förhållningssätt som den representerade.

Mot en ny konversionsdiskurs

Den tyska provinsen av Jesuitorden har fortsatt ansvar för Eugeniaförsamlingen i Stockholm och i den 1975 upprättade S:t Lars församling i Uppsala. Båda dessa församlingar präglas till delar av konvertiter. En katolsk konversion handlar alltid i grunden om en strävan efter gemenskap med Gud och vägar att realisera detta mål. Men sättet att beskriva och reflektera kring detta förändras över tid och präglas både av det omgivande samhället och av teologiska trender inom kyrkan.

I samband med Andra Vatikankonciliet på 1960-talet modifierades den katolska kyrkans anspråk på att ensam representera

den sanna kristendomen, vilket banade väg för en katolsk medverkan i den ekumeniska rörelsen. Detta ledde till en omprövning av synen på kyrkans missionsuppdrag och därmed också på konversionsfenomenet. I den nya kanoniska lagen från 1983 talas det inte längre om konversion utan om upptagning i den katolska kyrkans fulla gemenskap. Upptagningen är insatt i ett ekumeniskt sammanhang, vilket markeras av att konvertiten bekänner den katolska kyrkans tro och lära utan att därmed ta avstånd från någon annan religion eller konfession.

Denna förändring kommer klart till synes i den enkätundersökning om konversioner som jag med hjälp av *Katolskt Magasin* lät genomföra hösten 2000 och vars resultat publicerades följande år. Enkäten, som besvarades av ett 60-tal personer, innehöll samma frågor som enkäterna från 1920-talet. Jämför man resultaten framträder vissa gemensamma drag som exempelvis övertygelsen att andlighet och gudsgemenskap bäst realiserar i katolska kyrkan. Men sättet

att uttrycka detta har förändrats. I stället för kyrkans hierarkiska struktur och fasta lära framhålls i de flesta svaren andliga värden som gudsgemenskap, mystik och helgelse. Fokus har med andra ord flyttats från kyrkan och dess lära till mer subjektiva faktorer kopplade till andlighet. Vidare är det tydligt att liturgin inte fungerat som dragplåster på samma sätt som tidigare, vilket kan ses som en konsekvens av den liturgireform som genomfördes efter konciliet och som innebar en nedtoning av gudstjänstens ceremoniella och rituella aspekter.¹⁰

Enkäten speglar situationen i slutet av 1900-talet. Detta framträder tydligt i Ulf och Birgitta Ekmans skildring av sin väg till katolska kyrkan, där det katolska läroämbetets auktoritativa roll, fastheten i moraliska och etiska frågor, jungfru Maria och helgonen samt det sakramentala livet lyfts fram.¹¹ Under 2000-talet kan vi se en ny trendvändning, där de läromässiga faktorerna och kyrkans auktoritet åter betonas starkare.

Noter

- 1 Johannes Jørgensen: *Mit Livs Legende*, band IV, København 1918, s. 62–101 (citatet s. 68).
- 2 Helena Nyblom: "Kirken, som jeg har søgt og fundet": *Nordisk Ugeblad* 1899, s. 280–287, 297–303.
- 3 Jesuitordens verksamhet i Skandinavien behandlas utförligt i Yvonne Maria Werners arbeten, *Världsvid men främmande. Den katolska kyrkan i Sverige 1873–1929*, Uppsala 1996, s. 134–162, 221–235, *Nordisk katolicism. Katolsk mission och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv*, Stockholm, Göteborg 2005, s. 106–110, 132–143, 154 ff., 187 ff. samt i *Katolsk manlighet. Det antimoderna alternavet. Katolska missionä-*
- 4 *rer och lekmän i Skandinavien*, Göteborg, Stockholm 2014, s. 104–191 samt "Den katolska faran" – Antikatolicismen och den svenska nationella identiteten i ett nordiskt perspektiv: *Scandia* 1/2015, s. 40–61.
- 5 Artikeln bygger på den forskning som finns dokumenterad i mina i föregående not angivna arbeten.
- 6 För Nordens del kvarstod denna missionsstatus officiellt ända fram till 1977, då de nordiska stiftens erhöill status av fullvärdiga lokalkyrkor.
- 7 Enkätundersökning från nov/dec. 1929: Eugeniaför-samlingens arkiv.
- 8 Så var exempelvis fallet med Gustaf Armfelt: *Min väg till kyrkan*, Norrköpings
- 9 tidningar 1920; Eva Bahr-Bergius: *Min väg tillbaka till kristendomen*. Uppsala 1933; Peter Schindler: *Vejjen til Rom. Livserindringer I*. Hirshsprung Verlag 1949.
- 10 Gunnel Vallquist: *Vägar till Gud*. Albert Bonniers förlag 1960, s. 119.
- 11 Detta mönster är framträdande även i antologierna *Varför jag blev katolik. En samling inlägg*, Vahlström & Widstrand 1955 och *Vi blev Katoliker. 23 konvertitter om deres vej til Kirken*, København 1958.
- 12 *Katolskt Magasin* 4/2001.
- 13 Ulf och Birgitta Ekman: *Den stora upptäckten – vår väg till Katolska kyrkan*, Catholica 2015.